

University of Groningen

Stadsgeschiedenis in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften (2016)

van Steensel, Arie; Delameillieure, Chanelle; Delpout, Thomas; Franck, Hannelore; Krikken, Desiree; Lueb, Dirk; May, Laura; Muurling, Sanne; Pierik, Bob; Saelens, Wout

Published in:
 Stadsgeschiedenis

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van Steensel, A., Delameillieure, C., Delpout, T., Franck, H., Krikken, D., Lueb, D., May, L., Muurling, S., Pierik, B., Saelens, W., & Vande Sompele, W. (2018). Stadsgeschiedenis in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften (2016). *Stadsgeschiedenis*, 13(1), 65-84.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

STADS

geschiedenis

nummer 1
13^e jaargang - 2018

Stadsgeschiedenis in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften (2016)

ARIE VAN STEENSEL, CHANELLE DELAMEILLIEURE, THOMAS DELPEUT, HANNELORE FRANCK, DESIREE KRIKKEN, DIRK LUEB, LAURA MAY, SANNE MUURLING, BOB PIERIK, WOUT SAELENS EN WOUT VANDE SOMPELE

Ook dit jaar neemt Stadsgeschiedenis een overzicht op van bijdragen die zijn verschenen in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften en jaarboeken, een rubriek die al sinds 2009 in stand wordt gehouden. De vele (historische) tijdschriften maken het immers vrijwel onmogelijk voor de individuele onderzoeker om deze allemaal systematisch te doorzoeken, wat tot gevolg heeft dat vele bijdragen van stadshistorisch belang in regionale en lokale tijdschriften onopgemerkt blijven. In samenhang met het jaarlijkse overzicht van de bijdragen in internationale tijdschriften heeft deze rubriek tot doel de laatste ontwikkelingen in het stadshistorische onderzoek te signaleren. 66 tijdschriften van jaargang 2016 werden door een groep stadshistorici doorgenomen om uiteindelijk tot voorliggende selectie van 92 verschillende artikelen met historisch-wetenschappelijke relevantie te komen.

In 2016 stelde de Europese Unie in Amsterdam de uitgangspunten voor een Stedelijke Agenda vast, die in brede zin beoogt om door betere regelgeving te komen tot een gezamenlijke aanpak van stedelijke uitdagingen, zoals de integratie van migranten, huisvesting, digitalisering, klimaat en armoede.¹ De Agenda moet steden ook een grotere stem geven in het Europese beleid, omdat inmiddels zeventig procent van de inwoners van de EU zich stedeling mag noemen. Hoewel historici hebben bijgedragen aan een ongevraagd advies aan de Europese beleidsmakers,² ontbreekt een historisch perspectief in de uitwerking van de Agenda. Uit dit overzicht van het stadshistorische onderzoek in Nederland en België uit 2016 blijkt evenwel dat de hedendaagse stedelijke uitdagingen vaak niet nieuw zijn. Beter inzicht in stedelijke ontwikkelingen in het verleden biedt zonder meer een kritische bijdrage aan het denken over de stedelijke problematiek van vandaag en morgen.

Politiek in de premoderne stad: conflicten en participati

De politieke geschiedenis dient als traditioneel startpunt van dit overzicht. In verschillende bijdragen wordt aandacht geschonken aan de politieke relaties tussen sociale groepen in de vroegmoderne stedelijke samenleving, waarbij de nadruk ligt op de strategieën van groepen om hun politieke inspraak te vergroten. Zo onderzoekt Ben Pope in 'Finding safety in feuding. Nobles' responses to Nuremberg's rural security policy in the mid-fifteenth century', *Virtus. Journal of nobility studies* 23 (2016) 11-32 de reactie van de vijftiende-eeuwse adel op het antigeweldsbeleid van de stad Neurenberg. Het stadsbestuur organiseerde patrouilles en legde kastelen en fortificaties aan om het omliggende platteland te beschermen tegen adellijk geweld. Adellijke heren voerden

1 Urban Agenda for the EU, <https://ec.europa.eu/futurium/en/urban-agenda> (geraadpleegd 1 maart 2018).

2 V. Mamadouh en A. van Wageningen (red.), *EU@Amsterdam. Een stedelijke raad* (Amsterdam 2016).

namelijk via vetes tegen de steden politieke en economische druk uit op de Duitse vorsten. Het antigeweldsbeleid had evenwel een paradoxale uitwerking op de adel. Edelen die zich bedreigd voelden door het harde optreden van de patrouilles, stuurden klachtenbrieven aan het stadsbestuur om zelf publiekelijke veiligheidsgaranties te verkrijgen. Pope laat hiermee zien dat edelen het Neurenbergse antigeweldsbeleid inzetten om hun eigen belangen te behartigen.

De relatie tussen machtige heren en stadsmagistraten staat ook centraal in het artikel van Miet Adriaens en Hans Cools, 'Tot profijt van de stad. Informele politieke participatie en geschenken in de heerlijkheid Diest (1499-1568)', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 13:3 (2016) 77-107. Lange tijd veronderstelden historici dat verplichte schenkingen van kleine steden aan hun heer in ruil voor politieke belangenbehartiging aan het hof niet nodig waren in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden. De auteurs weerleggen dit traditionele beeld door middel van een gevalstudie van de stad Diest. Gedurende de zestiende eeuw was er wel degelijk sprake van schenkingen aan beschermheren en zelfs van netwerken van bemiddelaars die actief communiceerden met deze adellijke machtsmakelaren. Onderzoek naar relatiegeschenken en de rol van heren in de politieke cultuur van stadsheerlijkheden zoals Diest, kan helpen om te verklaren waarom bepaalde steden tot grotere bloei kwamen dan anderen.

Om te kunnen participeren op het hoogste politieke niveau was het belangrijk om te weten wie tot welke kringen behoorde. In het omvangrijke artikel 'Prelaten, edelen en steden. De samenstelling van de Staten van Brabant in de vijftiende eeuw', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 182 (2016) 5-272 behandelt Mario Damen de laatmiddeleeuwse Brabantse convocatielijsten. Hij speelt daarmee in op het recente onderzoek naar de oorsprong van representatieve instellingen. Damen identificeert drie standen (prelaten, edelen en stedelingen) die participeerden in de Brabantse Statenvergaderingen. De convocatielijsten van 1406, 1415, 1464 en 1489, waarvan de auteur een kritische editie heeft verzorgd, vormen een gedetailleerde afspiegeling van het politieke landschap van het Brabantse hertogdom. Na een uitvoerige analyse van de oorsprong van de lijsten, volgt een uiteenzetting van de politieke besluitvorming. Ondanks een goede vertegenwoordiging, zeker vanwege de steden, stelt Damen vast dat er steeds minder vertegenwoordigers bij de bijeenkomsten aanwezig waren en de participatie van de drie standen onder druk kwam te staan.

Milja van Tielhof levert een bijdrage aan de historiografische discussie over politieke participatie als een typisch stedelijk fenomeen. In 'Het college van hoofdingelanden. De vertegenwoordiging van de ingelanden in Rijnland en Schieland in de vroegmoderne tijd', *BMGN – Low Countries Historical Review* 131:2 (2016) 22-51, brengt ze de stedelijke geschiedenis in verband met het omliggende platteland door de ontwikkeling van het college van hoofdingelanden, de vertegenwoordigers van de ingelanden in Rijnland en Schieland, te bestuderen. Ze gaat na hoe de ingelanden functioneerden in de waterschappen en inspraak hadden in het beleid van de dijkgraaf en de (voornamelijk door stedelingen ingevulde) hoogheemraden.

Binnen de stad bestond spanning tussen geweld en compromis, tussen repressie en dialoog, en tussen exclusie en inclusie, omdat verschillende sociale groepen streefden naar politieke participatie. Aangezien de discussie over opstanden en verzet de middeleeuwse politieke geschiedenis in de laatste decennia sterk beïnvloed heeft, verbaast

het niet dat drie artikels van de hand van mediëvisten komen. Ewoud Waerniers plaatst zijn artikel ‘*Amicio en seditio. Conflictstructuren in de ontwikkeling van de stedelijke autonomie in Sint-Truiden tijdens de eerste helft van de twaalfde eeuw*’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94 (2016) 817-840 in het kader van deze discussies. Hij nuanceert het idee dat opstandelingen enkel brute geweldplegers waren door de vaak gespannen relatie tussen de rivaliserende partijen in Sint-Truiden, met name tussen de abt en de welstellende stedelingen, te onderzoeken. Via giften probeerden de Truienaars het fragiele politieke evenwicht in stand te houden. Er werd pas tot conflict overgegaan indien de positie van een partij was geschaad. Vaak lagen economische afwegingen over bijvoorbeeld bepaalde belastingen aan de basis; zelden werden ze gemotiveerd door politiek-juridische eisen.

Die politiek-juridische eisen waren wel aanwezig bij de ‘gewone’ vijftiende-eeuwse Mechelaars. In ‘Commotie in Mechelen. Over sociale conflicten en politiek protest door mannen én vrouwen in de laatmiddeleeuwse stad’, *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 120 (2016) 81-96 onderzoekt Jelle Haemers hoe Mechelaars hun ongenoegen over de daden en beslissingen van hun heersers lieten blijken via fysiek of verbaal protest. De kracht van dit artikel is dat ook vrouwen aan bod komen die eveneens een politiek bewustzijn hadden en hun onvrede uitdrukten wanneer ze meenden oneerlijk behandeld te zijn geweest. Stedelingen beledigden hun heersers in de publieke ruimte waardoor ze mogelijk andere omstaanders konden opstoken. Deze onrustzaaiers werden bestraft door het stadsbestuur. De angst voor oproer bij het stadsbestuur is tot slot ook het thema van het artikel ‘Politiek en wetgeving in laatmiddeleeuws Mechelen’, *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 120 (2016) 37-79 door Thomas Peeters. Anders dan Haemers onderzoekt Peeters de relatie tussen de politieke instabiliteit en de uitvaardiging van nieuwe wetten door het stadsbestuur in laatmiddeleeuws Mechelen. Hij belicht dus niet de acties van stedelingen, maar kijkt naar de manier waarop de stadsraad reageerde en anticepeerde op conflicten. Op basis van een analyse van ordonnanties beargumenteert Peeters dat het stadsbestuur van Mechelen uit angst voor onrust en voor een herhaling van een opstand na 1360 steeds repressiever ging optreden, een trend die andere historici pas aan de vroegmoderne periode toeschrijven. Interessant aan Peeters’ artikel is dat hij het beleid van de stad Mechelen als medeoorzaak ziet van een latere opstand in 1467. Omdat het stadsbestuur de wortels van de eerdere onvrede niet aanpakte, maar enkel direct geweld probeerde te vermijden, werkte het zelf een nieuwe opstand in de hand.

Politieke verandering in de moderne stad

Het streven naar politieke participatie zette zich in de moderne tijd door. Peter van de Steenoven onderzoekt in ‘Lambert Storm, representant van het liberale denken in Breda in het midden van de negentiende eeuw’, *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda ‘de Oranjeboom’* 69 (2016) 817-840 de politieke ontwikkelingen in het negentiende-eeuwse Breda, door tijdgenoten soms beschreven als ‘broeiness van het liberalisme’. Meer bepaald kijkt hij naar de figuur van Lambert Storm, een katholiek-liberaal politicus, en zijn rol in het bestuur van Breda. De originele bijdrage van Herwig De Lannoy, ‘Boom van vrijheid – boom van slaver-

nij. Het trieste lot van de vrijheidsbomen in Mechelen (1792-1930)', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 120 (2016) 203-240 focust op het ritueel van de 'vrijheidsboom'. De planting van deze boom werd georganiseerd door de nieuwe machthebbers (tijdens het Franse bewind of de Belgische revolutie) en met tal van ceremonies omgeven om de bevolking te enthousiasmeren voor de revolutionaire idealen. De Lannoy toont aan hoe dit politieke symbool heel wat tegenstrijdige gevoelens oproep bij de bevolking in Mechelen: het gebruik werd soms omarmd en dan weer uitgespuwd.

De kwestie van politieke participatie staat verder centraal in de bijdrage van Anne Jongstra, 'Op hoge idealen komt het aan. Socialisme, anarchisme en geloof in fin-de-siècle Rotterdam', *Rotterdams Jaarboekje* (2016) 169-196. Het artikel begint met een anekdote over de achttienjarige Jan Honnef, die deel uitmaakte van De Jonge Garde, een afdeling van de Socialistische Jongelieden Bond (SJB). Jongstra schetst een Rotterdamse context waarin een felle strijd tegen het militarisme en de Oranjegekte werd gevoerd, terwijl de interne spanningen binnen de SJB hoog opliepen. In het artikel komen niet alleen de motivaties van de leden van De Jonge Garde aan bod, maar ook het belang van gedrukte pamfletten en tijdschriften. De anarchistische beweging zwichtte langzaam voor het gedachtegoed van de Russische schrijver Leo Tolstoj, ook al bood dat geen oplossing voor politieke onrust.

Het artikel van Jan Art, 'De affaire Renard. Reacties in de Belgische liberale opinie op het antimodernisme: de casus Gent', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 70 (2016) 189-209 gaat in op de politisering van het benoemingsbeleid van de Belgische Rijksuniversiteiten in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen de tegenstelling tussen de katholieke en liberale partijen toenam. Sinds 1835 werd er geen rekening gehouden met het advies uit academische kringen bij benoemingen van hoogleraren door de minister van Onderwijs. Door de verhouding tussen kerk en wetenschap te onderzoeken aan de hand van vlugschriften, correspondentie en artikelen, laat Art zien dat een kleine kern van vrijdenkende academici in Gent actief probeerde het gezag van de Kerk te ondermijnen.

De stad als betwiste ruimte

De ruimtelijke dimensie van stedelijke politiek is te vinden in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Karen Vannieuwenhuyze, 'De productie van een politieke stedelijke ruimte. Het Antwerpse stadsbestuur en de aanleg en ontwikkeling van de Leopoldlei en haar omgeving, 1857-1876', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016) 197-217 bespreekt aan de hand van de Leopoldlei uitvoerig hoe de publieke ruimte in Antwerpen in de tweede helft van de negentiende eeuw niet slechts door een liberaal-progressief bestuur werd bepaald. Ook katholieke en Vlaamsgezinde politieke actoren wisten hun stempel op de stad te drukken. De Antwerpse straten waren een door politici, verenigingen en pers onderhandelde stedelijke ruimte. De bespreking van de Leopoldlei laat zien dat daar geen dominante partij als winnaar uit kwam. Een ander perspectief komt naar voren in de bijdrage 'Square de Léopoldville of Place Lumumba? De Belgische (post)koloniale herinnering in de publieke ruimte', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016) 349-372 van Idesbald Goddeeris. Hij beperkt zich niet tot een historisch perspectief maar bespreekt ook de manier waarop nu met geschiedenis omgegaan wordt in de publieke ruimte en

concludeert dat in de Belgische publieke ruimte een eenzijdig perspectief overwint in de omgang met het Belgische koloniale verleden in Congo. Postkoloniale kritiek werkt niet door in de invulling van de publieke ruimte. Goddeeris laat een postkoloniale publieke ruimte op nationaal niveau zien, die ontstaan is door allerhande lokale politieke processen.

Enkele gedetailleerde studies geven inzicht in de complexiteit van de stedelijke ruimte. In het artikel 'Ruimtelijke ordening en armenzorg in een premoderne stad: de "gemene weide" van Kortrijk', *De Leiegouw* 58 (2016) 5-38 beschrijft Hendrik Callewier de Kortrijkse gemene weide in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Juist door zich tot één plaats over langere tijd te beperken, kan Callewier de economische, charitatieve en sociale veelzijdigheid van het grondbeheer buiten de stad in beeld brengen. Dit soort werken zijn nodig om de comparatieve (topografische) studies die Bram Vannieuwenhuyze op het oog heeft mogelijk te maken en te verrijken (zie verderop op pagina 81). Dat geldt ook voor de bijdrage 'De burens van het Sint-Veerleplein. Een microstudie naar de organisatie, participatie en interactie van een Gentse gebuurte in de zeventiende en achttiende eeuw' die Josie Vranken schreef in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 70 (2016) 63-92. De focus op één gebuurte, een buurtorganisatie die vaak niet groter was dan een enkele straat, biedt rijke aanknopingspunten met bredere debatten over stedelijke ontwikkeling. De meest concrete uitwerking op de stedelijke ruimte was de verantwoordelijkheid voor bestrating en verlichting. Verder richt Vranken zich vooral op de processen van besluitvorming tussen stadsbestuur en gebuurte, die volgens haar niet eenzijdig als *bottom-up* of *top-down* gezien moeten worden.

Een terugkerend thema binnen stedelijke ruimte is de verhouding tussen de materiële stad en de sociale werkelijkheid. Twee artikelen over het woonhuis raken aan deze thematiek. Gabri van Tussenbroek kiest voor een antropologische benadering in 'Functie en indeling van het Amsterdamse woonhuis aan de hand van een aantal zestiende-eeuwse boedelinventarissen', *Bulletin KNOB* 115:3 (2016) 113-131. Hij bestudeert de functie en indeling van ruimtes in zestiende-eeuwse Amsterdamse huizen aan de hand van boedelbeschrijvingen in combinatie met de beroepen van de bewoners en de huurwaarden van huizen. Van Tussenbroek laat zien hoe sommige huizen die in ruimtelijk-typologische zin gelijk waren, heel anders werden gebruikt. Zo werd in het ene huis via voor- en achterhuis de privacy afgeschermd en in het andere het achterhuis als opslagplaats gebruikt. Ook in de bijdrage van Rachel Stewart, 'Choice and reasoning in the eighteenth-century London house', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94 (2016) 363-378 is er aandacht voor het praktisch gebruik van huizen. Stewart verzet zich tegen een nauwe typologische kijk, waarin de eenvoudige architectuur van Londense herenhuizen gezien wordt als bewijs voor de beperkte betekenis die herenhuisbewoners schonken aan hun stadshuizen. Hierdoor ging de aandacht van architectuurhistorici uit naar grotere landhuizen. De waarde en betekenis die een stedelijk herenhuis kon hebben, zijn daarmee onterecht gemarginaliseerd. Stewart laat verschillende manieren zien waarop deze herenhuizen gebruikt werden.

Stedelijke elites, ongelijkheid en materiële cultuur

Vanuit een sociale invalshoek behandelen verschillende artikelen familiale reproductie-strategieën. In 'Ancient demographies, partible inheritance and distribution of wealth

in classical Athens and Sparta: a comparative perspective', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94 (2016) 27-46 zoekt Marloes Deene een verklaring voor het opmerkelijke contrast tussen de toenemende ongelijkheid in het klassieke Sparta en de hoge graad van gelijkheid in het klassieke Athene. In navolging van observaties van tijdgenoten als Aristoteles, gingen de meeste historici er tot nu toe van uit dat de verdeling van erfenissen onder alle zonen een bron was van toenemende sociaaleconomische ongelijkheid in Sparta, die vooral grotere families met veel mannelijke nakomelingen trof. Deene stelt echter vast dat een gelijkaardig systeem ook in Athene en elders gangbaar was. Ze benadrukt de rol van verschillende fertiliteits- en erfenisstrategieën, de typisch Atheense door de polis opgelegde mechanismen die de ongelijkheid in rijkdom beperkten, en het relatieve lage niveau van inkomensongelijkheid in de Atheense samenleving.

Dat bekommernissen omtrent rijkdom ook matrimoniale strategieën met zich meebrachten in laatmiddeleeuws Leuven bewijst Channele Delameillieure in 'Dat zij "haers dancks ende moetswillen gegaen es". De schaking als huwelijksstrategie in vijftiende-euws Leuven', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 13:2 (2016) 77-100. Daarin toont ze aan hoe meestal rijke mannen en vrouwen schakingen succesvol aanwendden om in te gaan tegen de geldende huwelijksnormen en het oordeel van de familie over het huwelijk te ontlopen. Volgens Delameillieure werden schakingen in laatmiddeleeuws Brabant veelal mild bestraft en, ingeval van instemming van de vrouw, zelfs vaak getolereerd. Schakingen waren dan ook een gangbare sociale praktijk, vooral gebruikt door welstellende mannen die een vrouw met rijkdom en prestige zochten en de goedkeuring van haar familie wilden omzeilen.

Hoe huwelijksrechten, en meer bepaald de wettelijke en contractuele bescherming van weduwen en weduwnaars, veranderden in de overgang naar het moderne tijdvak in Gent wordt door Els Vyncke behandeld in "Celui qui a le malheur de survivre." Rechten van weduwes en weduwnaars in het Gent van de overgangstijd ancien régime – Belgische onafhankelijkheid (archieffbronnenstudie van de huwelijkscontracten verleden door de Gentse notaris F.P. Coussement)', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 70 (2016) 93-129. Waar het Gentse gewoonterecht nog ruime overlevingsrechten voorzag, werden met de invoering van het Burgerlijk Wetboek onder Napoleon vele beschermende rechten voor de langstlevende echtgeno(o)t(e) afgeschaft. Wel konden aanstaande echtgenoten zelf hun huwelijksvoorwaarden bepalen, waardoor in huwelijkscontracten in het revolutionaire vroeg-negentiende-eeuwse Gent vaak nog dezelfde bepalingen terugkeerden als in het oude costumiere recht. Voorhuwelijks gezins- en professionele strategieën van jonge meisjes in het Antwerpse komen aan bod in 'Dienen in de stad Antwerpen. De dienstfase en de partnerkeuze van polderdochters in de tweede helft van de negentiende eeuw', *HistoriANT. Jaarboek voor Antwerpse geschiedenis* 4 (2016) 9-39. Laurence Van Goethem onderzoekt de strategieën van jonge plattelandsvrouwen die in Antwerpen aan de slag gingen als dienstmeiden in de huishoudens van de burgerij en ambachtslieden en zo op zoek gingen naar een vorm van scholing, een eerste job en een partner.

Huizen gaven in versteende vorm uitdrukking aan de materiële welvaart en sociale status van stedelijke elites. Het Poortersloge symboliseerde de collectieve strategieën van de commerciële elite van de laatmiddeleeuwse handelsstad Brugge. Frederik

Buylaert, Jelle de Rock en Jan Dumolyn, ‘La Loge des Bourgeois de Bruges. Les stratégies de distinction d’une élite commerçante cosmopolite’, *Revue du Nord* 98:414 (2016) 37-69 stellen dat dit – voor de Nederlanden unieke – bouwwerk de politieke positie van de zelfbewuste Brugse elite ruimtelijk verankerde, maar tevens een plaats bood waar leden van deze elite elkaar, maar ook vorstelijke vertegenwoordigers, edelen en kooplieden, konden ontmoeten voor allerlei doeleinden. Zo was het ook een plaats van culturele uitwisseling en vertier. Ook Eric Hassler, ‘Propriété aristocratique et ancrage politique à Vienne, 1680-1740. La grande résidence aristocratique face aux circulations nobiliaires’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94:2 (2016) 379-391 onderzoekt de politieke verankering die een woning bood aan de edelen in Wenen rond 1700, toen zo’n 130 huizen in de stad eigendom waren van aanzienlijke geslachten, waarvan de leden in de nabijheid van de vorst verkeerden. Hij constateert echter dat edelen vanaf het begin van de achttiende eeuw steeds vaker een woning huurden, zeker wanneer zij slechts tijdelijk aan het hof verbleven, waardoor de symbolische betekenis van het bezitten van een huis afnam.

Migratie en stedelijke gemeenschappen

In *Holland* 48:1 (2016) staan enkele korte bijdragen over Joodse gemeenschappen in Nederland. De bijdrage van Wim Willems en Hanneke Verbeek, ‘Joods Scheveningen. Portret van een gemeenschap’, 29-34 is een onderhoudend maar beschrijvend artikel over de vestiging en integratie van Joodse immigranten in Scheveningen tussen 1914 en 1942. Zij laten beknopt zien hoe de Joodse gemeenschap – die grotendeels uit vluchtelingen uit Galicië en Antwerpen bestond – in de samenleving van de Hollandse badplaats geworteld raakte, onder meer door het oprichten van eigen organisaties en verenigingen. De schets van de transformatie van een sterke Oost-Europese naar een meer Hollandse identiteit komt minder goed uit de verf. Met uitzondering van gemengde huwelijken en contacten in het dagelijks leven, bleef de Joodse zuil in Scheveningen op zichzelf gericht.

In hetzelfde nummer heeft Tsila Rädecker, “Moses is tot [de] Raad verheven.” De integratie van Amsterdamse, Rotterdamse en Haagse joden in de 19de eeuw’, 23-28, een korte bijdrage geschreven over de integratie – of beter de emancipatie – van Joden. Vanuit een vergelijkend perspectief toont ze aan hoe de Joodse gemeenschappen in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag toegang verkregen tot de politieke arena en opklommen op de economisch en sociaal-maatschappelijke ladder. In deze processen was een belangrijke rol weggelegd voor de aanwezigheid van een Jodenbuurt. Dat werkte economische achterstand in de hand, waardoor de kansen op sociale mobiliteit en politieke participatie afnamen. Zo bleven arme Joden in Amsterdam vaak in de Jodenbuurt wonen en ontstond daar een subcultuur, terwijl het aandeel arme Rotterdamse en Haagse Joden kleiner was. Toen de economische situatie van vele Joden in de tweede helft van de negentiende eeuw verbeterde, was de weg voor verdere integratie volgens Rädecker geplaveid.

De bijdrage van Just de Leeuwe en Richard Kleinegris, ‘De Joodse woningbouwvereniging Mischkenoth Israël 1920-1946. “Alleszins aanleiding” voor een Joodse woningbouwvereniging’, *Jaarboek die Haghe* 117 (2016) 124-154 sluit aan op het thema integratie. De Joodse woningbouwvereniging Mischkenoth, die voortkwam uit

initiatieven om de woonsituatie van Haagse Joden te verbeteren, bouwde tijdens het interbellum twee complexen in Den Haag. Doordat leden van de Joodse gezinnen veelal op groente-, fruit- en algemene warenmarkten werkten en zich minder bereid toonden te verhuizen, bleef het aantal gezinnen dat via Mischkenoth een woning huurde echter relatief laag. Toch ging het de vereniging voor de wind, totdat de oorlog en het daaropvolgende Duitse beleid praktisch een einde aan de vereniging maakten.

In 'Gewenste en ongewenste immigratie te Brugge tussen 1830 en 1860', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 153 (2016) 3-46 beschrijft Els Bourgeois de reacties van de overheid op de Brugse migratiepatronen tussen 1830 en 1860. Ze schetst op overtuigende wijze dat de nationale en lokale overheid uiteenlopende ideeën had over gewenste en ongewenste immigratie. Terwijl de Belgische regering vooral ongerust was over politieke onruststokers, was de Brugse overheid bezorgd over de negatieve effecten die de plattelandsvlucht had op het eigen armenbeleid. Vanuit een meer sociaal oogpunt onderzoekt Milan Pajic, 'Xénophobie et intégration. La communauté flamande de Colchester (1351-1367)', *Revue du Nord* 98:416 (2016) 509-531 de acceptatie van geëmigreerde Vlaamse wevers in het Engelse Colchester in het midden van de veertiende eeuw. Waar er in de historiografie vooral een beeld van vijandigheid en jaloezie van Engelse zijde bestaat, laat Pajic aan de hand van procesdossiers zien dat het beeld in Colchester een stuk genuanceerder is. Slechts twee van de 126 door hem bestudeerde dossiers getuigen van enige vijandigheid. Het veertiende-eeuwse Engeland was voor Vlaamse ambachtslieden niet geheel idyllisch, maar toch zeker niet vijandig.

Sociale voorzieningen en publieke diensten: de instituties voorbij

In studies naar stedelijke publieke diensten staan vooral de 'afnemers' centraal, die onderworpen waren aan regelgeving maar over wie de bronnen vaak weinig loslaten. Dat blijkt uit het interessante artikel van Yoshiyuki Onishi. In 'Power of the notion. Rules, practices, and self-evaluation of the poor relief of the reformed church in late eighteenth-century Rotterdam', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 13:3 (2016) 51-75 neemt hij de armenzorg van het laat achttiende-eeuwse hervormde diaconie te Rotterdam onder de loep. Middels de bestudering van 91 afgewezen aanvragen toont hij om welke redenen een aanzienlijk deel van de (lokale) bevolking nul op het rekest kreeg. Zo zorgden ideeën over 'immoraliteit' er bijvoorbeeld voor dat ongehuwde moeders geen of maar zeer beperkt aanspraak konden maken op armenzorg. Het onderzoek biedt daarmee kanttekeningen bij eerdere karakterisering van de armenzorg in Nederland: de financiële stabiliteit van deze instellingen ging ten koste van velen.

De uiteenlopende ervaringen van hen die een eeuw later in België wel aanspraak wisten te maken op particuliere of overheidssteun, staan centraal in 'The elderly poor, or poor elderly. Old age in nursing homes, old age on the margins?', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 46:1 (2016) 85-103. In dit artikel oppert Sophie Richelle dat de ouderen in het negentiende-eeuwse Brussel moesten worden 'ge-demarginaliseerd'. Zij stelt dat hun ervaringen binnen het stedelijk-institutionele landschap niet alleen afhingen van armoede, maar dat factoren als gender, sociale afkomst en fysieke gezondheid ook bepalend waren. Met name gezonde vrouwen van goede afkomst konden kiezen uit een breder scala van instellingen en genoten van meer rechten, zoals

het ontvangen van bezoek en vrije in- en uitloop. Andere groepen ouderen kwamen al snel bij de publieke gemeentelijke voorzieningen terecht, die de ouderen veel meer beperkingen oplegden.

In ‘Vrijwilligers uit België in El Belga, het militair hospitaal van Ontinyent tijdens de Spaanse burgeroorlog’, *Brood en Rozen* 2016:2 (2016) 32-59 bespreekt Sven Tuytens ‘El Belga’: een groep jonge Joodse, communistische vrouwen die ten tijde van de Spaanse burgeroorlog naar de Spaanse stad Ontinyent vertrok om daar in een hospitaal republikeinen te verplegen. De archieven van dit hospitaal zijn na de val van de Tweede Spaanse Republiek verloren gegaan, maar aan de hand van de getuigenissen van enkele vrouwen documenteert Tuytens hun werk en dagelijks leven in de Valenciaanse stad gedurende deze bijzondere episode.

De historische sporen verdwijnen ook om andere redenen uit de archieven. Christian Laes bekijkt in ‘Educators in the late ancient city of Rome (300-700 CE)’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94:1 (2016) 183-207 de vroege geschiedenis van minnen, pedagogen en mannelijke leraren in het oude Rome, een groep die vanaf de zesde eeuw na Christus uit de inscripties verdween. Laes suggereert dat dit mogelijk ten dele te verklaren is door een veranderd ideaal in de christelijke literatuur, waarin het kerngezin centraal kwam te staan. Tegelijkertijd kan het verdwijnen van deze groep opvoeders ook verband houden met een veranderende sociaaleconomische werkelijkheid: zij werden traditioneel gezien als slaven en slavernij werd gedurende deze periode steeds minder gangbaar.

Bepaalde groepen mensen hebben weinig bronnen achtergelaten, wat bestudering van hun ervaringen bemoeilijkt. Dat geldt niet alleen voor Romeinse slaven, maar ook voor kinderen. In ‘Recording the subaltern’s speech. Children’s voices in the Antwerp school archives ca 1850-1900’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94:1 (2016) 63-83 gaat Josephine Hoegaerts op zoek naar ‘de stem’ van kinderen in het archiefmateriaal (correspondentie tussen onderwijzers, ouders en schoolbestuur, en rapportages over excursies) van een negentiende-eeuwse Antwerpse basisschool. Hier slaagt zij maar gedeeltelijk in. In de meeste van deze bronnen wordt hun aanwezigheid voornamelijk gekenmerkt door stilte, maar ook bronnen die door de kinderen geproduceerd zijn (zoals de excursieverslagen) zijn grotendeels ‘gecontroleerde’ en ‘geconditioneerde’ documenten, die een vertekend beeld van hun ervaringen bieden.

Ondanks de geconstateerde bronproblematiek, put het merendeel van de verschenen artikelen uit rijke stedelijke archieven. Over de geschiedenis van deze publieke dienst zijn twee bijdragen geschreven. In het *Leids Jaarboekje* (2016) 85-107 werpt Paul Nève ‘Een blik op Jan van Hout als notaris te Leiden (1573-1609)’ wat een mooie inkijk oplevert in het zestiende-eeuwse notariaat en de daarbij behorende archiefpraktijk, alsook de invulling die de bekende staatssecretaris gaf aan het beroep, dat hij in 1573 uit economische noodzaak oppakte. Een overzicht van de archiefpraktijk en de professionalisering van het archiefwezen in Antwerpen geeft Christel Van Damme, “Hoeverre staat het met de inventariering.” De archiefpraktijk in het stadsarchief Antwerpen tussen 1895 en 1933’, *HistoriANT. Jaarboek voor Antwerpse Geschiedenis* 4 (2016) 41-79. Het artikel beschrijft het archiefbeleid van het stadsbestuur en de activiteiten van de verschillende stadsarchivarissen van het Antwerpse stadsarchief tussen 1895 en 1933.

Religie en stedelijke verandering

In de middeleeuwse en vroegmoderne stad waren politiek en religie nauw met elkaar verbonden, waarbij de tolerantie voor andersdenkenden vaak in het spel was. In “De religie wil geleert, niet gedwongen worden.” Daniel van Hengel (1618-1698) en zijn opvatting over religieuze tolerantie in Utrecht’, *Jaarboek Oud-Utrecht* (2016) 85-100 gaat Koos-Jan de Jager na in hoeverre de Utrechtse dominee Daniel van Hengel ijverde voor religieuze tolerantie. Met zijn visie dat tolerantie een deugd was en geen teken van zwakte ging hij in tegen de heersende opinie. Toch pleitte hij niet voor een open klimaat. Voor Van Hengel was de latijns-christelijke kerk de enige toelaatbare met daarin het gereformeerde protestantisme als de juiste confessie. In dat opzicht was de predikant een kind van zijn tijd.

Dat tolerantie als deugd in de achttiende eeuw niet vanzelfsprekend was, tonen de heksenvervolgingen in het zeventiende-eeuws Poperinge aan. Jos Monballyu bespreekt in ‘Heksenvervolgingen in Poperinge (1650-1677)’, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 153 (2016) 217-265 de procesdossiers die voor Poperinge zijn bewaard voor zeven vervolgingen. Monballyu bediscussieert uitvoerig de beklagden en hun sociaal profiel, de aanklachten, het verloop van het proces en de uitkomst. Uit deze analyse blijkt dat een beschuldiging van hekserij het resultaat was van een langdurig stigmatiseringsproces, waardoor uiteindelijk zowel de buurt als de rechters de verdachte als een heks gingen aanzien.

Het themanummer *BMGN – Low Countries Historical Review* 131:1 (2016) is gewijd aan de Beeldenstorm in de Nederlanden in 1566. Ruben Suykerbuyk bestudeert in ‘*De sacra militia contra iconomachos*. Civic strategies to counter iconoclasm in the Low Countries (1566)’, 15-36 de steden die niet getroffen werden door de Beeldenstorm. Hij schetst een complex en gevarieerd beeld, waarbij maatregelen zoals het sluiten van de stadspoorten, het oprichten van een eigen militia of het beschermen van de kerkgebouwen lokaal een wisselend succes kenden. De Beeldenstorm kan derhalve niet langer gezien worden als een allesvernietigende golf. In Michal Bauwens, ‘Under construction? The catholic community in Ghent after the *Beeldenstorm*’, 91-98 onderzoekt de auteur de reactie van de katholieke parochiegemeenschap van Sint-Jacob in Gent na 1566. Bauwens benadrukt dat het gebrek aan militantisme niet gelijk stond aan passiviteit en dat de parochianen direct na 1566 hun katholieke identiteit actief versterkten. Dat deden ze door het kerkgebouw snel te herstellen, meer aandacht te hebben voor bepaalde devoties en hun religieuze kennis en begrip te vergroten. Anne-Laure van Bruaene analyseert in ‘Embodied piety. Sacrament houses and iconoclasm in the sixteenth-century Low Countries’, 36-58 de sacramentstorens en hun lot tijdens de Beeldenstorm. Haar centrale stelling is dat we af moeten stappen van een strenge tweedeling tussen spiritueel geloof en materiële devotie, omdat zowel katholieken als protestanten hun geloof op een belichaamde wijze beleefden.

Eerder, in de laatmiddeleeuwse periode, leidde de opkomst van nieuwe religieuze bewegingen eveneens tot veranderingen. Een voorbeeld van het effect hiervan op het stedelijk landschap komt aan bod in Jan Sanders, ‘Verkloosterling in het vijftiende-eeuwse ’s-Hertogenbosch’, *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 33 (2016) 77-112. Tussen de dertiende en de vijftiende eeuw evolueerde het religieuze landschap in de stad voortdurend wat leidde tot een herbronning van de kloosterregel. Semi-religieuze groeperingen

namen onder druk een kloosterregel aan, terwijl devotieel groepeerden in mindere mate verkloosterden. Een van de nieuwe laatmiddeleeuwse religieuze gemeenschappen staat centraal in Bas Diemel, ‘Lacunes in de collectieve herinnering van Zuid-Nederlandse Windesheimer kloosters’, *Madoc* 30:1 (2016) 2-10. Via de collectieve herinnering van individuele leden uit het verleden, probeerden de leden van het Brusselse Rookklooster (Oudergem) zich een eigen identiteit te vormen. Deze herinnering verliep niet vlekkeloos aangezien er reeds aan het einde van vijftiende eeuw lacunes zichtbaar werden, toen Gaspar Ofhuys de geschiedenis van het klooster voor een eerste maal op papier wilde zetten, aangezien de broeders vertrouwden op het eigen geheugen en de mondelinge overdracht.

Religie had tot slot een duidelijk materieel aspect. Nadine Mai bespreekt in ‘Creation of the sacred. Notes on the Jerusalem Chapel in Bruges and its relic of the True Cross’, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 153 (2016) 267-285 de ontstaansgeschiedenis van de relieken van het Heilig Kruis in de Brugse Jeruzalemkapel. De aanwezigheid van deze relieken aan het einde van de vijftiende eeuw verklaren de centrale plaats van de kruisiging in de kapel bij de renovatie en uitbreiding gedurende de jaren 1470. Het artikel ‘De houtsnede die niet bestond. Een gecorrigeerde afbeelding in het werk van Gerard Leeu’, *Madoc* 30:1 (2016) 28-40, van Anna Dlabáčová, toont de intense band aan tussen tekst en houtsnede in de eerste decennia van de boekdrukkunst. De drukker bestelde de gravures voor zijn drukken in functie van de tekst. Dlabáčová illustreert het belang van de beeld-tekst relatie door te wijzen op handmatige aanpassingen aan een houtsnede in de drukkerij om de afbeelding beter te laten aansluiten op de tekst.

In “Tot sinen live ende tot sijns wijfs.” Lijfrenten in de vijftiende-eeuwse kerkrekeningen van de Pieterskerk te Leiden’, *Leids Jaarboekje* 108 (2016) 41-61 onderzoekt Joke Reichardt hoe de bouw van de Pieterskerk te Leiden gefinancierd werd door de verkoop van lijfrenten. Ook Paul Crefcoeur focust op het materiële aspect in zijn artikel ‘De Badkapel te Scheveningen, van elitekerk tot kerkgemeenschap’, *Jaarboek die Haghe* 117 (2016) 64-96 waarin hij de geschiedenis van een atypisch negentiende-eeuws kerkgebouw in Scheveningen reconstrueert. Aanvankelijk was deze kapel gericht op de religieuze noden van de badgasten. Aan het einde van de negentiende eeuw werd de kapel een Duits hervormde gemeentekerk, waarna de kerk in 1919 werd vervangen door een nieuw en ruimer gebouw.

Ideologie, representatie en herinnering

Aan de hand van de Middelnederlandse manuscriptenreeks van de *Kroniek van Vlaanderen* gaat Lisa Demets in ‘The late medieval manuscript transmission of the *Excellente Cronike van Vlaenderen* in urban Flanders’, *The Medieval Low Countries* 3 (2016) 123-173 in tegen de gangbare historiografie dat grote kroniektradities doorgaans op zichzelf bestaande projecten van ofwel een bepaalde auteur ofwel een bepaald publiek waren. Zo toont Demets aan dat kronieken in laatmiddeleeuws stedelijk Vlaanderen juist heel nauw met elkaar verweven waren en direct zijn gegroeid uit zowel hun inbedding in regionale en stedelijke netwerken als de persoonlijke en familiale aspiraties van de samenstellers, scribenten, eigenaars en lezers. Waar Demets wijst op een soort regionaal Vlaams zelfbewustzijn van de stedelijke groeperingen, gaat Abraham Jacobs

verder in op een gelijkaardige ideologische samenhang tussen de elites in de grote steden van laatmiddeleeuws Brabant. In ‘Stedelijke samenhang in Brabant van 1312 tot 1430: identiteit en ideologie’, *Eigen Schoon en de Brabander* 99:1 (2016) 49-76 bestudeert Jacobs de Brabantse stedenbonden in de veertiende en vijftiende eeuw en de achterliggende motieven in het discours van de stedelijke machthebbers. Daarbij valt vooral de nadruk op betekenaars zoals eenheid, vriendschap en trouw op. De toenevende wil onder de stedelijke elites om met elkaar samen te werken, waarbij de hertog vaak optrad als bemiddelaar, doet de auteur suggereren dat er sprake zou zijn geweest van een soort Brabants ‘nationalisme’.

Een ander voorbeeld van de overdracht van ideologische boodschappen door bepaalde stedelijke belangengroepen via culturele uitingen is terug te vinden in Josephine de Fouws artikel ‘Amerika in Dordrecht. Een allegorie op het verdrag van 1782 in een Dordtse koopmanswoning’, *De Negentiende Eeuw* 40 (2016) 274-290. De Fouw bespreekt een schilderij dat oorspronkelijk het woonhuis van de Dordtse suikerraffin - deur Jan Rens Jansz. sierde en waarop een allegorie staat afgebeeld van het Nederlands-Amerikaanse verdrag van ‘vriendschap en commercie’ van 1782. Het schilderij symboliseert de vrije zeehandel met Amerika en de welvaart die dit met zich meebracht. Een vergelijkbare Nederlandse kijk op de Amerikaanse wereld, maar dan in een twintigste-eeuwse context, komt aan bod in ‘Neerkijken en rondzien. Twee reizigers uit Nederland portretteren en presenteren Harlem’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016) 393-414. Hierin ontleden Babs Boter en Lonneke Geerlings hoe twee Nederlandse schrijfsters over hun reis naar de New Yorkse wijk Harlem in de jaren 1930 en 1950 berichtten. In hun brieven, krantenartikelen, boeken en lezingen lijken de schrijfsters in eerste instantie elk afzonderlijk een persoonlijke kijk op deze Afro-Amerikaanse wijk te hebben. Tegelijkertijd bevestigen ze als blanke auteurs in hun werk de raciale en etnische stereotypen over de ‘zwarte Ander’ van hun tijd, terwijl ze als onafhankelijke vrouwen ook de aandacht vestigen op thema’s over gender(gelijkheid).

In ‘Verlichting en traditie. De strijd om de moderne tijd in het Maastrichtse boek’, *Jaarboek van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap* 152 (2016) 111-198 gaat Ben Van de Wall in op de verspreiding van de Verlichtingsideeën in achttiende-eeuws Maastricht en de culturele compromissen die met lokale tradities werden gesloten. Dankzij het samengestelde bestuur van enerzijds de katholieke prinsbisschop van Luik en anderzijds de protestantse Staten-Generaal van de Nederlanden bood Maastricht vele mogelijkheden en vrijheden voor drukkers. Op basis van het profiel van verschillende drukkersbedrijven meet Van de Wall de verspreiding van nieuwe en oude ideeën en schetst een beeld van de culturele diversiteit waarin zowel lokale volksreligieuze tradities als internationale Verlichtingsideeën hun weg vonden. Naast boeken speelden ook sociaal-culturele verenigingen een belangrijke rol in de ontwikkeling van de stedelijke cultuur, zoals Bert Hendrickx illustreert in “‘Zang, muziek, toneelopvoering, Houdt Orpheus trouw in stand, En hier is het dat men aantreft, D’ouwe, trouwe vriendschapsband.” Een beknopte geschiedenis van Maatschappij Orpheus Turnhout (1857-2014)’, *Taxandria* 88 (2016) 137-195. Verenigingen zoals de Maatschappij Orpheus Turnhout zijn belangrijk voor de constructie van een hedendaagse herinneringscultuur. Aan de hand van de overgebleven materiële herinneringen aan de Nederlandse dichter Hendrik Tollens, zoals zijn standbeeld in Rotterdam

of graf in Rijswijk, gaat Ruud Poortier na hoe het gesteld is met de herinneringscultuur in Nederland. In 'Tollens, thuis en onderweg. Hendrik Tollens en de materiële herinneringscultuur', *De Negentiende Eeuw* 40 (2016) 234-247, concludeert zij dat men enkel nog een vaag idee heeft over deze figuur. Poortier ziet daarom een belangrijke rol weggelegd voor de erfgoedsector en het onderwijs in het in standhouden van een actieve herinneringscultuur.

Sport en stedelijke gemeenschappen

Wat betekent sport voor stedelijke gemeenschappen? Vier bijdragen aan het themanummer 'Sport in de stad' van het *Jaarboek Numaga* uit 2016 laten zich vanuit het perspectief van deze vraag lezen. In 'Sport, sporthelden en sociaal weefsel. Perspectieven op het Nijmeegse sportverleden', 9-25 bespreekt Marjet Derks bij wijze van introductie diverse aspecten die het belang van sport voor stedelijke samenlevingen benadrukken. Naast de prestaties van lokale olympische sporthelden, laten de deelnemers van de maar liefst 189 Nijmeegse gymnastiek-, voetbal-, hockey-, tennis-, korfbal- en schaakverenigingen van voor 1940 een enorme dynamiek van *bottom-up* initiatieven zien die mede vormgaven aan het maatschappelijk middenveld. Derks concludeert dat sport en sportverenigingen en -clubjes met name relevant zijn voor het bestuderen van in- en uitsluitingsmechanismen, identificatie met de stad en de zelfbeleving van 'wijken, fabrieken, scholen, militairen, confessies'.

Aan het begin van de twintigste eeuw had het leger een belangrijk rol binnen het Nijmeegse sportieve verenigingsleven. Jelle Zondag beschrijft de plaatsgebonden, lokale toe-eigening van militant-nationalistische ideeën over sport in 'Vurige vaderlanders en onverschrokken Nimwegeners. Sport en militarisme in Nijmegen, ca. 1888-1918', 26-45. Door deelname aan activiteiten of door kazerneterreinen beschikbaar te stellen waren militairen onlosmakelijk verbonden met gymnastiek, voetbal, korfbal en padvinderij. Zondag toont aan hoe hierin regelmatig opvattingen doorwerkten over militaire weerbaarheid, gekoppeld aan sociaal-darwinistische en nationalistische vertogen. Tegelijkertijd vervulde sport ook andere belangen voor de lokale bevolking, waarin verbondenheid, gezelligheid en vriendschap een centrale rol speelden. De bijdrage van Jesper Kuizenga, 'Sport voor Jan en alleman? De maatschappelijke positie van leden van Stad-Groninger sportverenigingen in de 19e eeuw', *Historisch Jaarboek Groningen* (2016) 84-101 bevestigt deze bevindingen voor de stad Groningen.

Van een heel andere betekenis voor de Nijmeegse samenleving was de aanleg van de wijk De Goffert en het Goffertstadion, oftewel 'de bloedkuul'. Dit werkverschaffingsproject was een reactie op crisiswerkloosheid en afhankelijk van verschuivende bestuurlijke prioriteiten, zoals Ernest Verhees bespreekt in 'Stadion De Goffert en de eerste Nijmeegse sportterreinen. Het gemeentelijk sportbeleid in de jaren twintig en dertig', 100-121 – de derde bijdrage aan het themanummer van *Numaga*. Terwijl de Nijmeegse gemeente in de jaren 1920 nog terughoudend was tegenover het financieren van sportvelden, werd in 1930 de aanleg van De Goffert gefinancierd met rijkssubsidies. Verhees verklaart dit niet alleen door de groeiende vraag naar sportterreinen, maar ook door het toegenomen belang van lichamelijke ontwikkeling en de eerste Nijmeegse gemeenteraadcoalitie tussen de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP).

Het Goffertstadion was in de naoorlogse periode tevens plaats van andere sociale processen zoals Marjet Derks aantoont in haar tweede bijdrage aan het themanummer, getiteld ‘Het kanon uit Curaçao. NEC’s geromantiseerde postkoloniale voetbalerfenis’, 144-162. In de vroege jaren van betaald voetbal wierf NEC (Nijmegen Eendracht Combinatie) in 1957 en 1959 drie spelers uit Curaçao om het spelniveau te verhogen en mogelijk tot de Eerste Divisie toe te treden. De harde schoten van Moises Bicentini droegen doorslaggevend bij aan de kwaliteit van het elftal en riepen enorm publieksen-thousiasme op. In tegenstelling tot de latere geromantiseerde clubnostalgie, berichtten eigentijdse media echter continu over Bicentini’s speltechniek vanuit een racistisch perspectief. Bovendien veranderde in 1962 het beleid van NEC. Meer spelers uit de stad en omstreken kregen kans om de aandacht voor de lokale semiprofs te vergroten. Derks concludeert dat eenzelfde soort perspectiefwisseling ten opzichte van buitenlandse en lokale spelers zich in de afgelopen jaren weer voordoet.

Stedelijke groei en krimp

Een roep om samenwerking tussen historici en archeologen klinkt door in bijdragen over de ontwikkeling van middeleeuwse steden. Een eerste (voorzichtige) aanzet hier-toe wordt gegeven in de bijdrage van Ewoud Deschepper, ‘Een historisch-archeologisch onderzoek naar middeleeuwse landelijke bewoning rond Gent’, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 70 (2016) 3-64. Deschepper illustreert de meerwaarde van interdisciplinaire samenwerking aan de hand van de nederzettingsgeschiedenis van Gent en laat zien hoe archeologische sporen van voormiddeleeuwse nederzettingen kunnen worden gekoppeld aan latere middel-eeuwse steden.

Ook de bijdrage van Hester van den Ende, ‘De lege stad. Over het ontstaan en de ontwikkeling van middeleeuws Bunschoten’, *Tijdschrift voor Historische Geografi* 1 (2016) 130-146 verbindt historische bronnen met archeologische bevindingen om de evolutie van Bunschoten in kaart te brengen. In het eerste deel is er aandacht voor de planning en inrichting van de stad. Van den Ende gaat in op de twaalfde-eeuwse ontginningen en de kenmerken van het landschap met behulp van geschreven bronnen, historische kaarten en luchtfoto’s. In het tweede deel worden historische en archeologische bronnen bijeengebracht voor een zorgvuldige analyse aan de hand van oude nog bestaande boerderijen, middeleeuwse verdedigingswerken, potscherven, grachten en agrarische parcellering. Zo toont ze aan dat er vóór de stichting van Bunschoten geen grote omvangrijke nederzetting bestond. Bunschoten werd gesticht door de bisschop van Utrecht vanuit economisch belang, wat tot uitdrukking kwam in een planmatig stratenpatroon en de bouw van poorten. De inwoners van de stad, van hun kant, bouwden een brug over de haven en hielden zich aan het stratenpatroon. Het resultaat van deze interdisciplinaire aanpak is een gedetailleerde chronologie van de groei van Bunschoten en nieuwe inzichten in lokale samenwerking.

De bijdrage van Jan van Gerven, ‘Antwerpen in de XIIIe eeuw. De bescheiden opkomst van een stad’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94 (2016) 209-254 richt zich op de intensieve samenwerking tussen bevolking en autoriteit in het verstedelijkingsproces. De reconstructie van de Antwerpse geschiedenis van vóór 1300 op basis van historische en archeologische bronnen resulteert in een beeld van een

dynamische havenstad in ontwikkeling. Antwerpen kon economisch groeien en zijn handelspositie in de regio verstevigen doordat alle lagen van de bevolking bijdroegen aan dit proces. De rol van deze havenstad in het stedelijke netwerk van Brabant komt ook aan bod. Antwerpen kende een periode van bloei nadat andere Brabantse steden economisch terugvielen; de Scheldestad was economisch sterk afhankelijk van haar handelsnetwerk. Hoe uitgebreid dit netwerk precies was, blijkt uit het belang van de stad als maritiem verbindingscentrum tussen het Rijnland en Engeland in de twaalfde eeuw en als regionaal handelscentrum voor de Brabantse steden, Vlaanderen en het Maasland in de dertiende eeuw. Antwerpen kon zich hierdoor ontwikkelen tot de derde stad van het hertogdom Brabant.

Ook cartografische bronnen zijn van betekenis voor het onderzoek naar verstedelijking. Het onderzoek naar digitale analysemethodes van historische kaarten van Marc Muylle, ‘Hebben de stadsplattegronden en de vogelpuntperspectieven van Antwerpen uit de tweede helft van de zestiende eeuw gebruik gemaakt van gemeenschappelijke bronnen? “Proof of concept” voor een nieuwe digitale analysemethode’, *HistoriANT. Jaarboek voor Antwerpse Geschiedenis* 4 (2016) 107-135 is dan ook vermeldenswaardig. Om de geografische correctheid van historische plattegronden en vogelperspectieven te analyseren, gebruikt hij het programma Map Warper. Muylle bevestigt daarmee de verwantschap tussen enkele zestiende- en vroeg-zeventiende-eeuwse kaarten van Antwerpen, maar de analysemethode en de software dienen nog verder ontwikkeld te worden voor een effectieve toepassing op andere cartografische bronnen

In het themanummer van het *Bulletin KNOB* 154:4 (2016) wordt aandacht besteed aan het tegenovergestelde en minder vaak belichte fenomeen van stedelijke krimp. Jan-Willem de Winter, ‘Gehavende steden. De krimp van middeleeuwse havensteden in Zeeland van de zestiende tot en met de negentiende eeuw’, 176-191 bekijkt wat de ruimtelijke gevolgen waren van de bevolkingsterugval in vier Zeeuwse havensteden: Zierikzee, Brouwershaven, Veere en Middelburg. Via stadsplattegronden wordt de terugval bestudeerd tussen de zestiende en negentiende eeuw, waarbij deze ontwikkeling in verband wordt gebracht met het variërend aandeel van vreemde handelaars in de stad. Jelmer van der Zweep, ‘Haagse groei versus Leidse krimp. Een vergelijking van de ruimtelijke ontwikkelingen in twee Hollandse steden tussen 1700 en 1870’, 212-229 plaatst het krimpende Leiden tegenover het groeiende Den Haag in de lange achttiende eeuw. Naast de maatschappelijk en economische factoren hecht de auteur in zijn verklaring voor de tegengestelde groeibeweging belang aan de ruimtelijke opzet van de steden. Ten slotte onderzoekt Minke Walda, in “Daar het amoveren van gebouwen in deze dagen zo algemeen is.” Het stedelijk beleid inzake krimp in Hoorn en Enkhuizen in de lange achttiende eeuw’, 192-211 de reactie van stedelijke overheden op krimp, waarbij de Noord-Hollandse steden Hoorn en Enkhuizen als cases worden gebruikt. De leegloop en de vele aanvragen tot sloop zetten de achttiende-eeuwse stadsbesturen aan om een doordacht beleid uit te tekenen.

Nikki Brand en Jaap Evert Abrahamse ‘Zeepbel Amsterdam? Over het plan van twee miljoen en de nadelen van bevoorrechtiging’, *Tijdschrift voor Historische Geografi* 1 (2016) 2-11 geven een historische analyse om een hedendaagse claim dat Amsterdam in omvang moet verdubbelen om economisch competitief te blijven, te nuanceren en te bekritisieren. De auteurs bespreken de ontwikkelingsfasen van de Nederlandse steden-

hiërarchie tijdens de middeleeuwen, vroegmoderne periode en moderne tijd. De concentratie van economische groei in vroegmodern Amsterdam beïnvloedde de politieke machtsverhoudingen; de stad wendde haar politieke macht aan om haar economische bevoorrechtiging te garanderen. Dat had echter negatieve gevolgen voor de nationale economie. In de negentiende eeuw werden de economische en bestuurlijke privileges van Amsterdam ontmanteld, waardoor andere steden economisch opgang konden maken. Dit polycentrisch stedensysteem werd actief door de nationale overheid ondersteund. In het licht van een nieuwe tendens naar economische concentratie in Amsterdam pleiten de auteurs ervoor om de hoofdstad niet opnieuw te bevoorrechten, omdat dit ten nadele zou zijn van de economische ontwikkelingen elders in Nederland.

Steden, wegen en netwerken

Veel bijdragen kennen een ruimtelijke invalshoek, waarbij enerzijds de stad in zijn geografische ruimte wordt geplaatst en anderzijds de stedelijke ruimte zelf wordt onderzocht. Dit komt allereerst naar voren in een tweetal artikelen over wegennetwerken. Het belang van zogenaamde kinkenwegen voor het handelstransport met lastdieren staat centraal in Maurice Paulissen, 'Met pakpaarden over de heuvels. Kinkenwegen in Limburg', *Het Nederlands Landschap* 34:1 (2016) 2-11. Handelaars gebruikten de regionale kinkwegen om graan of steenkool te vervoeren, meestal met behulp van lastdieren. Het artikel beschrijft het voorkomen van deze wegen in relatie tot het landschap. Ook wordt een inventaris opgemaakt van de kinkwegen die voorkwamen in de negentiende eeuw in de Drielandenregio, op de grens van Nederland, België en Duitsland. Van kleine landwegen verschuift de focus naar het snelwegennet in Stefan Sweijen, 'Het ontstaan van het snelwegennet rondom Breda. Een planningsgeschiedenis van de twintigste-eeuwse rijkswegen', *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'de Oranjeboom'* 69 (2016) 164-193. Het artikel focust op de ontstaansgeschiedenis van de snelwegen rondom Breda en bespreekt de rol van overheden, belangenverenigingen en technische uitvoerders in dit proces. Uit het archiefonderzoek blijkt onder meer de grote bezorgdheid van Bredase politici over de bereikbaarheid van de binnenstad. Zo werd in de jaren 1930 lobbywerk verricht bij de hogere overheid om het tracé van rijksweg 16 meer richting Breda te verschuiven. Dat zou de economische en toeristische ontwikkeling van de stad ten goede komen. Het artikel bespreekt verder de naoorlogse situatie, met aandacht voor de invloed van de sociale en politieke context en het toegenomen autoverkeer op de manier waarop snelwegen werden aangelegd.

Waar beide voorgaande artikelen focussen op verbindingswegen tussen steden, bestudeert Diederik Declercq het stedelijk stratenpatroon in 'Stadskern of stadsrand? Sociale stratificatie binnen de ruimtelijke ordening van het vijftiende-eeuwse Kortrijk (1438-1451)', *De Leiegouw* 58:1 (2016) 89-113. De auteur onderzoekt de sociale verankering van de verschillende klassen in Kortrijk tussen 1438 en 1451 en gaat na of er hierbij sprake was van ruimtelijke segregatie. De auteur geeft een uitgebreide beschrijving en analyse van de ruimtelijke spreiding van de stedelijke elite en middenklasse in Kortrijk. Op basis van de zogenaamde Akten en Contracten werden de eigendommen van families uit de stedelijke elite en middenklasse gelokaliseerd op straat- en/of wijkniveau. Hoewel er in bepaalde straten en wijken een concentratie van bepaalde bevolkings-

groepen voorkwam, vertoonden andere gebieden een gemengd sociaal patroon. Door het toepassen van een exclusiemethode poneert Declercq enkele hypothesen over de ruimtelijke situering van arme bevolkingsgroepen. Door het beperkte bronnencorpus en de korte onderzoeksperiode biedt het artikel echter voornamelijk een blauwdruk voor verder onderzoek.

De spanning tussen het specifieke en lokale enerzijds en de bredere patronen en ontwikkelingen anderzijds blijft een vruchtbare grond voor debat, alsook de vergelijkbaarheid van stedelijke ontwikkelingen. Miko Flohr, 'Pompeii in perspectief', *Leidschrift* 31:1 (2016) 41-60 verkent de representativiteit van Pompeii, de stad die vaak als archetype geldt van een reguliere Romeinse stad uit de eerste eeuw na Christus. Hij concludeert dat dit beeld onjuist is en dat Pompeii, beschouwd vanuit haar rol als centrale plaats in het zuidelijke deel van de baai van Napels – 'een exceptioneel rijke regio', beter bedeed was in (publieke) gebouwen dan veel andere Romeinse steden. Zo waren er in Pompeii door een grotere invloed van de Romeinse elite waarschijnlijk ook grotere huizen. Flohr weet door een bovenlokaal perspectief toe te passen de lokale particulariteiten te belichten.

Bram Vannieuwenhuyze, 'De Hoogstraat in de laatmiddeleeuwse Brabantse steden. Enkele beschouwingen over stadstopografische overeenkomsten en verschillen', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 33 (2016) 51-75 bespreekt daarentegen niet één stad en de manier waarop die vergelijkbaar is met andere steden, maar één straat in meerdere steden. Hij doet een informatieve inspanning om lokale particulariteiten los te laten en op zoek te gaan naar stedelijke overeenkomsten, in dit geval van verschillende straten die de naam 'Hoogstraat' hebben gekregen. Zo is er, rekening houdend met lokale verschillen, wel degelijk een 'model' van een Brabantse Hoogstraat te vinden. Deze straat was een belangrijke uitvalsweg die vaak een relatie tot de graantoevoer en stadspoorten had. Het artikel is zowel een oproep om vaker over de grenzen van de eigen stad te kijken, als een demonstratie van de praktische moeilijkheden die hierbij optreden.

Stedenbouw en ruimtelijke ordening

Verskillende studies leveren een bijdrage over stedenbouw en ruimtelijke planning. Bram Vannieuwenhuyze, 'Brandpreventie en -bestrijding in laatmiddeleeuws Brussel (Brusselse bronnen, dl. III)', *Eigen Schoon en de Brabander* 99 (2016) 535-552 verkent anticipatieve en remediërende maatregelen die het stedelijke bestuur van Brussel in de veertiende en vijftiende eeuw nam. Deze studie zet aan tot verder onderzoek en publiceert enkele ordonnanties en vonnissen die hiervoor kunnen worden aangewend. Daarbij aansluitend wordt in Suzan Jurgens, 'Uit de stad verbannen. Hooi- en zaadbergen van boeren', *Tijdschrift voor Historische Geografie* 1 (2016) 198-212 gekeken naar hoe hooi- en zaadbergen in steeds meer Nederlandse steden en dorpen werden geweerd vanwege hun hoge ontvlambaarheid. Het stads- of dorpsbestuur diende in hun regulering steeds rekening te houden met de blijvende noodzaak van deze bergen voor voornamelijk urbane landbouwers.

Gabri van Tussenbroek, 'Bouwregelgeving en toezicht in de Amsterdamse bouwpraktijk volgens het register van de rooimeesters (1532-1578)', *Jaarboek Amstelodamum* 108 (2016) 139-136 gaat dieper in op het ruimtelijk beleid en kijkt verder dan de

reguleringen. Hij gebruikt de registers van de Amsterdamse rooimeesters om inzicht te krijgen in het verschil tussen theorie en de veel minder belichte praktijk van zestiende-eeuwse bouwpraktijken en -regulering. De rooimeesters stonden in voor het opmeten van percelen, controle van bebouwing en, hoofdzakelijk, het oplossen van conflicten tussen partijen.

Deze aspecten keren terug in Ad Habets' bijdrage 'De Tonnenberg, het stedenbouwkundige plan van 1895', *Arnhem's Historisch Tijdschrift* 37 (2016) 256-265 waarin hij de negentiende-eeuwse ontwikkeling van een nieuwe woonwijk in Arnhem belicht, met name de rol van opdrachtgevers, initiatiefnemers en eindgebruikers. Tot slot analyseert Anna Vlaming Reitmanová, 'De Amsterdamsestraatweg in Utrecht. Van belangrijke winkelstraat tot afvalputje', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2016) 135-152 de teloorgang van een ooit belangrijke verbindingsweg en winkelstraat vanaf de jaren zeventig. De Utrechtse Amsterdamsestraatweg had te lijden onder de onbedoelde gevolgen van stedenbouwkundige ingrepen in het centrum en veranderingen in de sociale samenstelling van de omliggende buurten, waardoor het winkelaanbod achteruitging en de leefbaarheid van de omliggende wijken afnam.

Economische perspectieven op de stad

Havensteden zijn dit jaar een populair thema. Het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94 (2016) wijdt een dossier aan havensteden en hun achterland (vijftiende-twintigste eeuw) met bijdragen die voortkomen uit een conferentie gehouden in 2015. Frédéric Ferber, 'L'intégration du port de Metz et de son arrière-pays au trafic fluvial mosello-rhénan a la fin du Moyen Age', 945-958, brengt in kaart hoe de *nautoniers* en *wandexours*, de binnenschippers, laatmiddeleeuws Metz tot knooppunt maakten in de lokale en regionale rivierhandel. De gunstige ligging van de stad bij de samenvloeiing van de Moezel en de Seille droeg hiertoe bij, maar de omvang van de handel varieerde afhankelijk van de nautische, politieke en economische omstandigheden. Deze factoren speelden in de negentiende eeuw ook een rol bij de groei van Rotterdam als havenstad. Hein Klemann betoogt in een korte bijdrage, 'Europa's grootste haven en haar toekomst. Rotterdam 1870-2000', *Holland* 48 (2016) 157-164 dat deze bloei vooral te danken was aan de kanalisering van de Rijn in de tweede helft van de negentiende eeuw, waardoor Rotterdam de haven van het Ruhrgebied werd. Na de de-industrialisatie bleek dit tevens de kwetsbaarheid van de Rotterdamse haven te zijn, al behield ze aanvankelijk nog een dominante positie. De naoorlogse geschiedenis van Rotterdam wordt vanuit een andere invalshoek belicht in Hilde Sennema's bijdrage 'Voor stad en haven. Jan Backx en de wederopbouw van Rotterdam', *Rotterdams Jaarboekje* 114 (2016) 248-271 waarin ze de vooruitstrevende en paternalistische ideeën van de havenbaron Jan Backx over de sociale en fysieke relatie tussen haven en stad onder de loep neemt.

De heropwaardering van stedelijke havengebieden wordt eveneens besproken in Tom Daamen en Erik Louw, 'The challenge of the Dutch port-city interface', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografi* 107:5 (2016) 642-651. Op basis van een vergelijkende studie tussen Amsterdam en Rotterdam bekijken de auteurs welke actoren er een belangrijke rol hebben gespeeld in de vernieuwing van de stedelijke havengebieden vanaf de jaren zeventig. Waar er ooit een symbiotische relatie bestond

tussen stadsbesturen en de havens, overschaduwden de negatieve gevolgen van een haven, onder meer door schaalvergroting en veranderende belangen, steeds vaker de economische voordelen. Deze veranderlijke context beïnvloedt de machtsrelaties tussen haven en stad. Waar in Amsterdam de stedelijke overheid de leiding heeft genomen, is in Rotterdam het machtsevenwicht gekanteld in het voordeel van de haven. Tot slot staat in het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografi* 107 (2016) ook een bijdrage met een contemporain perspectief: Nicolas Raimbault, Wouter Jacobs en Frank van Dongen, 'Port regionalisation from a relational perspective. The rise of Venlo as Dutch international logistics hub', 16-32.

De overige bijdragen van economische aard behandelen uiteenlopende onderwerpen. Paul Erdkamp, 'Seizoensarbeid en migratie in Romeins Italië', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016) 501-521 laat zien hoe de stedelijke vraag naar arbeid in Romeins Italië werd bepaald door het seizoen en de keizerlijke uitgaven, waardoor ongeschoolde loonarbeiders, aangetrokken van het platteland, weer terugkeerden als de vraag naar arbeid afnam. In sommige sectoren (bouw, scheepvaart) was de inzet van deze arbeiders goedkoper dan slaven, vanwege de lage lonen en het feit dat de eersten niet het hele jaar door onderhouden hoefden te worden. Janna Coomans brengt de activiteiten van vrouwelijke verkopers in levensmiddelen, zoals vis, vlees, brood en fruit, in kaart op basis van juridische bronnen uit laatmiddeleeuws Ieper, Gent en Leiden. Uit haar bijdrage 'Policing female food vendors in the late medieval Netherlands', *Yearbook of Women's History* 36 (2016) 97-113 blijkt dat vrouwen zonder meer actief waren als handelaarsters (meer in Leiden dan in de Vlaamse steden), waarbij ze op tactische wijze omgingen met de sociale en ruimtelijke dimensies van de economische regelgeving die door stadsbesturen (en wellicht ook gilden) aan hen werd opgelegd. Tot slot levert Bram Van Hofstraeten een mooie bijdrage aan het debat over de geschiedenis van premoderne handelsmetropolen. Hij analyseert 132 notariële contracten in 'The organization of mercantile capitalism in the Low Countries. Private partnerships in early modern Antwerp (1480-1620)', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 13 (2016) 1-24, waaruit de conclusie volgt dat kooplieden en in mindere mate ambachtslieden gebruikmaakten van verschillende varianten van het vennootschap als juridisch instrument om zakelijke ondernemingen met derden aan te gaan. De analyse maakt duidelijk dat de betrokken partijen in de praktijk meer vrijheid genoten dan de normatieve bronnen doen vermoeden.

In de bijdrage van Maurice Boer, 'Vreemder en gekker dan Peking. Vreemdelingenverkeer, promotie en het imago van Amsterdam, 1883-1913', *Jaarboek Amstelodamum* 108 (2016) 8-39 komen de thema's stedelijke economie, reputatie en ordening samen. Hij analyseert drie fasen van de vroegste promotionele activiteiten in Amsterdam. Deze begonnen met de Wereldtentoonstelling van 1883, kregen in de daaropvolgende jaren een infrastructuur en werden in de jaren voor de opening van het Vredespaleis in 1913 ingebed in een nationale samenwerking. Gedreven door commerciële belangen van de toeristensector en de hoop op meer naamsbekendheid, kreeg de stad een oud-Hollands imago in reisgidsen, brochures, tentoonstellingen en ander promotiemateriaal in plaats van dat van een moderne metropool.

Conclusie

Uit dit overzicht van stadshistorische bijdragen in Nederland en Vlaanderen blijkt een onverminderde aandacht voor stadsgeschiedenis, waarbij vrijwel alle stedelijke thema's en vraagstukken aan bod komen. Auteurs kozen relatief vaak voor een ruimtelijke invalshoek in hun onderzoek, zowel bij de analyse van de stad en zijn omgeving als die van de interne stedelijke samenleving. Tot slot valt het op dat lokale en regionale tijdschriften, met name in Nederland, zich in toenemende mate richten op een breder publiek, waardoor professionele historici vaker in meer academisch-georiënteerde tijdschriften publiceren. Ook dan geven de auteurs de voorkeur aan gevalstudies boven theoretische of synthetiserende bijdragen over de geschiedenis van steden en hun omgeving.

INHOUD   Stadsgeschiedenis 13 (2018) I

JUSTINE SMITHUIS

Wi ghemene oudermanne van den ghemenen ghilden. Hoe de gilden hun centrale positie verwierven in het stadsbestuur van Utrecht, circa 1260-1340 I

HEIDI DENEWETH, WARD LELOUP en MATHIJS SPEECKE

Een versteende ruimte? De impact van stedelijke veranderingsprocessen op de sociale topografie van Brugge, 1380-1670 19

Werk in uitvoering

MATTHIJS DEGRAEVE, SARAH DE BOECK en FREDERIK VANDYCK
Building Brussels. Een interdisciplinair onderzoek naar de Brusselse bouwsector, 1795-2015 41

Interview

JELLE HAEMERS en HILDE GREEFS
Bedrijvige historici. Een interview met Erik Aerts en Herman Van der Wee 59

Reviews

ARIE VAN STEENSEL, CHANELLE DELAMEILLIEURE, THOMAS DELPEUT, HANNELORE FRANCK, DESIREE KRIKKEN, DIRK LUEB, LAURA MAY, SANNE MUURLING, BOB PIERIK, WOUT SAELENS en WOUT VANDE SOMPELE
Stadsgeschiedenis in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften (2016) 65

Abstracts 85

Personalia 86

